

UDK 811.131.1'366.58:811.163.42

pregledni rad /
rassegna o sintesi

Danijel Tonkić

Maja Bilić

Sveučilište u Splitu

dtonkic@ffst.hr

mbilic@ffst.hr

Gramatičko označavanje sadašnjosti u talijanskom jeziku s osvrtom na hrvatski jezik

Cilj je ovog rada razvrstavati glagolska vremena u talijanskom jeziku s osvrtom na hrvatski jezik, a u okviru šireg semantičkog konteksta. Osobito smo razmatrali gramatičko označavanje sadašnjosti kroz upotrebu deiktičkog prezenta. Analizom talijanskoga glagolskog sustava nastojali smo odrediti semantičko-gramatički odnos trenutnosti i habitualnosti u značenjskoj komponenti prezenta u okvirima formalno-semantičke analize. U mnogim logičkim i semantičkim teorijama vrijeme se prikazuje kao pravac koji nema početka ni kraja s mogućnošću desnoga grananja, tj. od prošlosti prema budućnosti, ali ne i obrnuto. Da bismo imali neko deiktičko vrijeme, dva od triju vremenskih parametara moraju biti identična, tj. jedan mora uključivati ili biti uključen u barem jedan od drugih dvaju parametara, a samo kod deiktičkog prezenta sva su tri parametra identična.

Ključne riječi: sadašnjost, temporalnost, habitualnost, gramatičko označavanje vremena u talijanskom i hrvatskom jeziku

1. Uvod

Cilj je ovog rada analiza gramatičkog označavanja sadašnjosti u okviru šireg semantičkog konteksta u talijanskom jeziku s osvrtom na hrvatski jezik. Teorija temporalnosti zadire i u teoriju aspektnosti¹ i teoriju modalnosti

¹ Pojam aspektnost podrazumijeva univerzalnu sintaktičku kategoriju svojstvenu svim jezicima: to je nadređenica koja u sebi na leksičkoj razini uključuje: a) glagolski vid (aspekt) kod slavenskih jezika, b) svojstveno glagolsko značenje, tj. vrstu radnje (njem. *Aktionsart*) i c) na sintaktičkoj razini uključuje razne aspektosne sastavnice poput priložnih oznaka vremena, veznika, određene imenske fraze (postojanje objekta, određeni / neodređeni član).

pa se analiziraju i markeri habitualnosti, prilozi produženog trajanja koji pripadaju domeni vremenskih relacija. Analizirat ćemo pojam sadašnjosti i kojim se gramatičkim sredstvima služe talijanski i hrvatski jezik za izražavanje prave sadašnjosti, odnosno deiktičkog prezenta. Razmatrat ćemo i slučajeve u kojima se upotrebljava nedeiktički prezent. Zbog ograničenosti prostora veću pozornost posvećujemo talijanskom jeziku pa se primjeri² uglavnom odnose na ovaj jezik, a uz svaku rečenicu donosimo i prijevod na hrvatski jezik.

U talijanskom jeziku gramatički oblik nekog iskaza uvijek nužno kodira određeni oblik vremenske informacije. Prostorne informacije, koje također predstavljaju važan čimbenik u oblikovanju našeg iskustva, u talijanskom jeziku nisu nužne u formiranju gramatički ovjerenih rečenica, barem ne u slučaju izjavnih rečenica.

Talijanski se jezik koristi različitim sredstvima kako bi izrazio vremenske informacije. Posebno važnu ulogu ima glagolski predikat, koji razmatramo u njegovoj morfološkoj (flektivnoj) i leksičkoj komponenti. Teorijski je okvir generativistički, najvećim dijelom slijedimo Bonomija i Zucchija (2001), a manjim dijelom Chierchiju (1997).

Morfološka komponenta, glagolsko vrijeme, govori o tome prethodi li događaj nekom drugom događaju, slijedi li ga ili je vremenski uključen u njega. Primjerice, prošla glagolska vremena aorist i imperfekt u talijanskoj glagolskoj fleksiji imaju i obilježja svršeno/nesvršeno, dakle aspektna svojstva. Ova su svojstva u talijanskom jeziku sustavna i razmatraju se formalno na semantičkoj razini.

I leksička komponenta nosi vremensku informaciju. Glagol poput *comparire* označava događaj koji je trenutni, a predikat poput *essere bello* označava stanje koje nužno mora imati neko vremensko trajanje. Vremenski sadržaj inherentan leksičkoj komponenti razmatramo u vidskim klasama.

² Tamo gdje nije naveden izvor riječ je o vlastitim primjerima po uzoru na radove Bonomija, Chierchije i Priora.

2. Što je sadašnjost?

U razmatranju o vremenu sadašnjost se najčešće poima kao granica između prošlosti i budućnosti. Poseban problem predstavlja pitanje koliko traje sadašnjost.

Tražeci odgovor na ovo pitanje, pozvat ćemo se na dvojicu znamenitih filozofa koji su se bavili time: Aristotela i sv. Augustina. Aristotel vrijeme shvaća kao kvantitativnu mjeru, kao broj, a u vezi s pojmom kretanja stoje pojmovi neprekidnoga, beskonačnoga, prostora, praznine i vremena. Vrijeme je broj kretanja prema 'prije' i 'poslije'. 'Prije' i 'poslije' kažemo prema udaljenosti od 'sada' (Aristotel 1986: 223a). Istovremeni su oni događaji koji su jednako udaljeni od 'sada'. 'Broj kretanja' odnosi se na mjeru, a brojiti se ne može ništa osim duše (*ψυχή*). Aristotelov je zaključak: ne bude li duše, neće moći biti 'brojenja', pa ni vremena.

Augustin se u svojim razmatranjima također pita što je vrijeme. Znamo da prošlost više nije, a budućnost još nije. Pitajući se gdje su ipak prošli i budući događaji, zaključuje da oni postoje jer čovjek o njima može nešto reći. Drugim riječima, oni su na neki način sadašnji događaji: „(...) Iz iste zalihe uzimam i slike sad ovih sad onih stvari koje sam ili sam iskusio ili povjerovao prema onima koje sam iskusio, i sam ih vežem s prošlošću i na temelju toga mislim i na buduće čine, događaje i nade, i o svemu tome razmišljam kao da je sadašnje.“ (Augustin 2007: 317). Kad govorimo o prošlim događajima, ne izvlačimo iz pamćenja same stvari, koje su prošle unepovrat, „nego riječi koje su se rodile iz slika tih stvari“ (Augustin 2007: 227). Tako je sa sjećanjem na djetinjstvo koje više ne postoji, ali kad o njemu pripovijedam, onda njegovu sliku gledam u sadašnjem vremenu. Jer ono sad postoji u pamćenju. Teškoća koju uočava Augustin u tome je što se vrijeme može mjeriti samo kad prolazi. Kad jednom prođe, ne može se mjeriti jer više ne postoji. Isto tako, dok traje, još mu ne vidimo kraja. Vrijeme dolazi iz budućnosti, prolazi sadašnjosti i odlazi u prošlost. Ne može se gledati što ne postoji. U duhu mi te događaje gledamo kao sadašnjost. Sjećanja o događajima izvodimo iz pamćenja, a u našoj svijesti prisutne su i slutnje budućih događaja.

Tko će ga zadržati i zaustaviti da malo stane i da malo uhvati sjaja uvijek nepomične vječnosti, da je usporedi s vremenima koja nikada ne stoje pa da vidi da ona s njima ne može usporediti; da vidi da dugo vrijeme postaje dugo samo zbog toga što se sastoji od mnogo prolaznih trenutaka koji se ne mogu

odvijati zajedno; da u vječnosti ništa ne prolazi, nego da je u njoj sve sadašnje (...). (Augustin 2007: 261)

2.1. Izražava li prezent samo sadašnjost?

Određivanje i poistovjećivanje sadašnjosti s trenutkom govorenja ne rješava problem, a to je svojom glasovitom izrekom pokazao još sv. Toma Akvinski: *Est futurum quod erit praesens*. Postoji naime sadašnjost koja je budućnost, koju gramatički izričemo prezentom te sadašnjost, koju također gramatički izričemo prezentom, koja je prošlost.

Prezentom možemo izricati blisku budućnost, i to samo u kvantificiranim rečenicama. U nekvantificiranoj rečenici:

(1) *Vado al cinema. // Idem u kino.*

radnja može biti sadašnja ili habitualna: *Vado al cinema (adesso / sempre). // (sada / uvijek) idem u kino.* Kod izražavanja buduće radnje prezentom uvijek mora stajati priložna oznaka vremena (*stasera*):

(2) *Stasera vado al cinema. // Večeras idem u kino.*

I u hrvatskom jeziku moguće je prezentom izraziti budućnost: osobito je široka njegova upotreba za izricanje predbuduće radnje kada zamjenjuje futur II., ali to se odnosi samo na glagole svršenog vida (*Kada skuham večeru, ići ću u šetnju s prijateljima*).

Ipak, uporaba prezenta za izricanje budućnosti ograničena je u obama jezicima. U talijanskom jeziku nije moguće izricati budućnost pasivnim prezentom (Salvi i Vanelli 2004: 113):

(3) **Domani sono lodato. // Sutra sam hvaljen.*³

niti prezentom glagola stanja:

(4) **Domani sono triste. // Sutra sam tužan.*

³ Simbol * označuje gramatički netočnu rečenicu.

Nedeiktičkim prezentom možemo izricati i prošlost (pripovjedački prezent):

(5) *Dante nasce nel 1265. / *Dante se rađa 1265.*

(ova rečenica bila bi negramatična u hrvatskom jeziku)

Salvi i Vanelli (2004: 113) tvrde da deiktičkim prezentom možemo izricati i blisku prošlost kad je riječ o nekim nedurativnim, transformativnim glagolima:

(6) *Arrivo proprio ora. // Upravo sam stigao.* (i sada sam tu)

što bi odgovaralo gotovoj sadašnjosti⁴ u hrvatskom jeziku.

3. Prikazivanje vremena u prostoru

U određivanju gramatičke oznake vremena u pravilu se polazi od prostorne metafore po kojoj se vrijeme smješta u prostor. Tako zamišljeno vrijeme prikazuje se kao beskonačno djeljiv pravac koji se segmentira na tri dijela: prošlost, sadašnjost i budućnost. Da bismo uopće mogli podijeliti vremenski pravac na tri dijela, nužno je među beskonačnim odsječcima koji su smješteni na zamišljenoj vremenskoj osi odrediti samo jedan, a to je onaj odsječak koji uključuje vrijeme govorenja u sadašnjosti. Ipak, određivanje i poistovjećivanje sadašnjosti s trenutkom govorenja nije nimalo jednostavno. Razmotrit ćemo dva modela, jedan logički, jedan lingvistički.

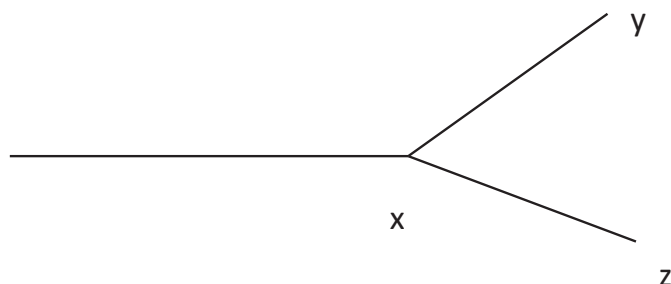
3.1. Kripkeov model (logički model)

Za primjer suvremene formalno-logičke i semantičke teorije navodimo teorijski model Saula Kripkea (Bonomi i Zucchi 2001: 12). Vrijeme se prikazuje kao pravac koji nema početka ni kraja s mogućnošću desnoga grananja, tj. od prošlosti prema budućnosti, ali ne i obrnuto. Na ovom zamišljenom pravcu, iz bilo koje točke postoji samo jedan mogući put

⁴ Gotova sadašnjost označava (...) izricanje u živoj vezi sa sadašnjosti, izricanje onoga što jest kakvo jest jer je nešto drugo bilo i sad je gotovo te svojom gotovosti obilježuje sadašnjost (...). Gotova sadašnjost je po tome oznaka za prošlu radnju, a zvati je sadašnjošću ima smisla stoga što se od prošlih radnji (...) karakteristično razlikuje upravo po svojoj živoj i djelotvornoj vezi s pravom sadašnjosti, tj. s vremenom govorenja ili s vremenom zbivanja.“ (Katičić 1992: 176f).

prema lijevo, tj. prema prošlosti i višestrukost putova nadesno, prema budućnosti, što znači da u budućnosti postoji više mogućih svjetova.

Za Kripkea, kao i za Aristotela, vrijeme je broj, a tako kvantificirano vrijeme shematski možemo prikazati na sljedeći način:

Prema ovoj teoriji modalne logike neki je iskaz nužno istinit u nekom zadanom trenutku ako je istinit u svakom vremenskom odsječku koji sadržava taj trenutak. To znači da se sve gramatičke oznake vremena određuju s obzirom na dva semantička parametra⁵: vrijeme govorenja i vrijeme događanja.

3.1.1. Deiktička i anaforička vremena

U hrvatskim gramatikama za vrijeme govorenja i vrijeme događanja rabe se i pojmovi apsolutna i relativna uporaba vremena. Apsolutna upotreba vremena, primjerice sadašnjosti, svojstvena je samo glagolima nesvršenog vida (pisati, čitati), a glagolima svršenog vida izražava se gotov proces (napisati, pročitati). Složena glagolska vremena, osim perfekta, anaforička su vremena. Njih ne

⁵ Njemački filozof Hans Reichenbach uveo je i treći semantički parametar, referencijalnu točku (vrijeme), koju nije pobliže definirao, kako bi opisao značenje pluskvamperfekta u engleskom jeziku. U rečenici: *Quando arrivai, Francesca se n'era già andata*. (Kada stigoh, Francesca već bijaše otišla) priložni iskaz 'quando arrivai' ne odnosi se niti na vrijeme kada je Francesca otišla niti na vrijeme u kojem je iskaz izgovoren. Odnosi se na vremenski interval koji prethodi trenutku u kojem je iskaz izrečen i koji slijedi događaj. Reichenbacha slijedi Pier Marco Bertinetto (1991) te glagolska vremena u talijanskom jeziku dijeli na jednostavna i složena. Jednostavna vremena su deiktička, a to znači da ih određujemo pomoću vremenskih i prostornih koordinata ili kako pišu Salvi i Vanelli (2004: 327): „Neki iskaz, ako nema sjevremensko ili bezvremensko značenje, smješta neki događaj na vremensku os polazeći od referencijalne točke koja se podudara s vremenom iskaza. Smjestiti neki događaj u ‚prošlost‘, ‚sadašnjost‘ ili ‚budućnost‘ znači da je taj događaj u odnosu prijevremenosti, istovremenosti ili poslijevremenosti u odnosu na vrijeme iskaza.“ [„Un enunciato, che non abbia valore onnitemporale o atemporale, e sim. localizza un determinato evento sull'asse temporale, a partire da un punto di riferimento che coincide con il momento di enunciazione. Porre un evento nel “passato”, nel “presente” o nel “futuro” significa che quest'evento ha un rapporto di anteriorità, simultaneità o posteriorità rispetto al tE: dunque passato, presente e futuro vanno interpretati dal punto di vista semantico come tempi deittici.“].

određujemo pomoću prostornih i vremenskih koordinata, već ih određujemo pomoću deiktičkih glagolskih vremena. Tako shvaćena glagolska vremena u talijanskom jeziku shematski možemo prikazati na sljedeći način:

Jednostavna glagolska (deiktička) vremena	Složena glagolska vremena (anaforička, osim perfekta)
Prezent	Perfekt (gotova sadašnjost)
Imperfekt	Pluskvamperfekt (gotova prošlost)
Aorist	Pluskvamperfekt (gotova prošlost)
Futur I.	Futur II. (gotova budućnost)

U pravilu kao glagolski način uzimamo indikativ. U ostalim glagolskim načinima referencijalna točka (vrijeme) ima aspektno značenje gotovosti. To znači da se u talijanskom jeziku složena glagolska vremena odnose prema jednostavnim glagolskim vremenima prvenstveno kao njihova gotovost, a tek potom kao njihova prošlost. U određivanju prezenta polazimo od pretpostavke da se vrijeme semantički može opisati kao skup binarnih relacija između vremenskih koordinata *S*, *E* i *R*.⁶

3.2. Model Barbare Partee (lingvistički model)

Prema Barbari Partee (1984: 243–286), glagolska vremena ne označavaju samo „postojanje nekog vremena“ koje je smješteno u odnosu na sadašnjost kao zadani trenutak u kojem je iskaz istinit, već označavaju odnos između zadanih vremenskih intervala. To možemo shematski prikazati na sljedeći način:

Prezent: $S=R=E$
Aorist: $R<S$, $E=R$
Perfekt: $R=S$, $E<R$
Futur: $R=S$, $R<E$

⁶ Kao oznake uzimaju se početna slova engleskih naziva: *S* = *Speech Time* (vrijeme govorenja); *R* = *Reference Time* (referencijalno vrijeme, referencijalna točka); *E* = *Event Time* (vrijeme događanja); zarezom (,) označavamo identičnost (uključenost), simbol < znači da lijevi parametar prethodi desnom.

Samo su kod prezenta sva tri vremenska parametra identična, kod aorista referencijalna točka prethodi trenutku govorenja, a uključuje vrijeme događanja, kod perfekta vrijeme događanja prethodi vremenu govorenja i uključuje referencijalnu točku, dok kod futura vrijeme govorenja uključuje referencijalnu točku koja prethodi vremenu događanja. Drugim riječima, da bismo imali neko deiktičko vrijeme, dva od tri vremenska parametra *S*, *R* i *E* moraju biti identična, tj. jedan mora uključivati barem jedan od drugih dvaju parametara ili biti uključen u njih:

- uključenost⁷ za prezent: $S=R=E$ (identičnost svih triju vremenskih parametara)
- uključenost za aorist: $E=R$ (podudarnost događanja i referencijalne točke)
- uključenost za perfekt: $R=S$ (podudarnost referencijalne točke i vremena govorenja)
- uključenost za futur: $S=R$ (podudarnost vremena govorenja i referencijalne točke).

3.2.1. Progresivnost kao nesvršeni prezent – aspektna perifraza s glagolom *stare*

Nesvršenim prezentom koji se preklapa s trenutkom govorenja i referencijalnom točkom izriču se istovremeno progresivnost, imperfektivnost i sadašnjost, odnosno radnja u trajanju. Primjer za ovu tvrdnju u talijanskom jeziku jest progresivnost.⁸

Ona uključuje imperfektivnost i sadašnjost, koja se izriče glagolskom perifrazom s glagolom *stare*⁹ i gerundom glagola koji želimo konjugirati.

(7) (*In questo momento*) *Francesca sta leggendo.* // *Francesca čita* (u ovom trenutku).

⁷ *Inclusione* prevodimo kao uključenost. Termin je preuzet iz teorije skupova i matematičke logike.

⁸ Progresivnost je složena i ne sasvim istražena kategorija koja se kao i mnoge druge često smatra aspektom te se uspoređuje sa slavenskim nesvršenim vidom. S njime dijeli neka zajednička obilježja (trajanje, nesvršenost radnje). S obzirom na to da može podrazumijevati razvoj, napredovanje radnje, radnju u tijeku, mogla bi se nazvati razvojnošću. (Novak Milić 2010: 138)

⁹ Glagol *stare* stativni je glagol i ova konstrukcije nastaje iz lokativnog (prostornog) značenja.

Ova gramatička konstrukcija ima niz ograničenja: a) rabi se samo u jednostavnim imperfektivnim vremenima, b) ne može se upotrebljavati s imperativom, c) ne može se rabiti u pasivu (Salvi i Vanelli 2004: 118). S vremenskim kvantifikatorom ili bez njega, rečenica na talijanskom jeziku izriče sadašnjost, tj. radnju koja se događa upravo u ovom trenutku. Ove konstrukcije su u pravilu moguće samo s dinamičkim glagolima (*mangiare*) i podrazumijevaju da agens mora biti nešto što je živo.

4. Nedeiktički prezent – ‘neprava sadašnjost’

Manje su važne odrednice za prezent u jezicima poput talijanskog: habitualnost, iterativnost, kontinuativnost i frekventnost jer su nerazlučive u sadašnjosti. Tako u rečenici:

(8) *Francesca legge. // Francesca čita.*

ne znamo *čita li* Francesca upravo u ovom trenutku ili ona obično čita svaki dan. Drugim riječima, u nekvantificiranim rečenicama ne možemo razlikovati temporalnost, tj. radnju u trajanju, i habitualnost. Ovu distinkciju u jezicima poput talijanskog, tj. radnju u određenoj referencijalnoj točki i habitualnu situaciju u vremenskom trajanju koja je imperfektivna, možemo razlikovati jedino u prošlosti:

(9) *(Da giovane) Francesca leggeva tutti i giorni. // (Kad je bila mlada) Francesca je čitala svaki dan.*

Prezent se u talijanskom i hrvatskom jeziku upotrebljava za izricanje gnomskih izraza s generičkim subjektima, poput glasovite Heraklitove rečenice (poslovični ili gnomski prezent):

(10) *Gli occhi sono testimoni più fedeli delle orecchie. / Oči su pouzdaniji svjedoci od ušiju.*

5. Deiktički prezent ili prava sadašnjost u talijanskom i hrvatskom jeziku

U talijanskom je jeziku uporaba deiktičkog prezenta restriktivna jer je uvjetovana leksičkim glagolskim vidom. Talijanski deiktički prezent u pravilu se izražava samo durativnim glagolima:

(11) *Marco canta. // Marco pjeva.*

(12) *Francesca è malata. // Francesca je bolesna.*

Nedurativni glagoli, transformativni i punktualni, rijetko se upotrebljavaju u značenju deiktičkog prezenta jer se istovremenost može ostvariti samo glagolima kojima se nešto izjavljuje (tal. *dichiarativi* poput reći, tvrditi, odgovoriti i sl.) i koji ne opisuju radnju ili pak performativnim glagolima kojima se radnja vrši, a ne opisuje. U ovom slučaju glagoli se upotrebljavaju samo u 1. licu jednine indikativa (Salvi i Vanelli 2004: 112):

(13) *Ti prometto di venire. // Obećavam ti da ću doći.*

U talijanskom jeziku sudstva glagol se upotrebljava u pasivnom obliku, bez navođenja agensa. Kada predsjedavajući izgovori sljedeću rečenicu, on ujedno i otvara zasjedanje:

(14) *La seduta è aperta. // Otvara se sjednica.*

Ova konstrukcija nije u duhu hrvatskog jezika (hrv. 'otvaram sjednicu').

U hrvatskom jeziku pravu sadašnjost izražavamo samo deiktičkim prezentom nesvršenih glagola. Jedino nesvršena i negotova radnja ima identičnost semantičkih parametara *S* i *E*:

(15) a. *Upravo čitam knjigu.*

b. *Obično čitam knjigu.*

c. *Uvijek u ovo vrijeme čitam knjigu.*¹⁰

¹⁰ Na talijanskom jeziku: a. *Sto leggendo un libro.* b. *Di solito leggo un libro.* c. *Sempre a quest'ora leggo un libro.* U prijevodima ovih rečenica na talijanski jezik uočava se da je riječ o pravom prezentu samo u rečenici a. u kojoj 'upravo' prevodimo glagolskom perifrazom s glagolom *stare* i gerundom glagola *leggere* kojom se izražava imperfektivnost i sadašnjost, dok primjeri b. i c. izražavaju habitualnu sadašnjost.

Svršenim glagolima nije svojstvena procesualnost (Silić 2007: 191), pa ne mogu označiti identičnost semantičkih parametara *S* i *E*. Stoga su rečenice u kojima bi glagol svršenog vida imao značenje deiktičkog prezenta negramatične:

(16) **Upravo pročitam knjigu.*

Hrvatski prezent restriktivno je određen distribucijom gramatičkog vida. U hrvatskom jeziku razlikujemo dva glagolska vida: svršeni-nesvršeni i gotovost-negotovost (Katičić 1992: 176, Barić i sur. 1995: 406) i prema tome možemo razlikovati četiri moguće sadašnjosti: nesvršenu sadašnjost, svršenu sadašnjost, negotovu sadašnjost i gotovu sadašnjost.

6. Vrsta radnje kao leksička značajka glagola i prava sadašnjost¹¹

Dok u talijanskom jeziku ne postoji glagolski vid u smislu svršenih i nesvršenih glagola, u slavenskim jezicima postoji druga vrsta aspektnosti koja se realizira na razini glagola, a to je vrsta radnje. Upotreba deiktičkog prezenta uvjetovana je značenjem glagola, odnosno leksičkim glagolskim vidom koji određujemo prema semantičkim obilježjima [$\pm$ dinamično], [$\pm$ trajanje], [$\pm$ cilj] ili prema ustaljenim nazivima u literaturi: dinamičnost, durativnost i teličnost. Ukratko ćemo ih razmotriti s obzirom na sadašnjost.

6.1. Durativnost

Durativni su oni glagoli čija radnja može trajati u vremenu i koji su u opoziciji prema trenutnim glagolima. Je li neki glagol durativan ili trenutni, određujemo pomoću različitih kvantifikatora kao što je primjerice „*per x tempo*“. S ovim kvantifikatorom koji mjeri vrijeme, mogu stajati samo durativni glagoli:

(17) *Francesca studia l'italiano per tre ore. // Francesca uči talijanski tri sata.*

¹¹ U daljnjem tekstu upotrebljavat ćemo termin leksički vid. Leksički vid (njem. *Aktionsart* ili tal. *azionalità*) semantički je pojam koji omogućuje kategorizaciju glagola prema njihovu intrinzičnom značenju (trenutačnost, trajnost, teličnost, ateličnost, statičnost, dinamičnost). U hrvatskoj literaturi ova se kategorija naziva „način vršenja glagolske radnje“ ili „glagolsko-vidsko značenje“ i „vrsta radnje“ (Novak Milić 2010: 132).

Prema Vendleru (1967), koji je prvi napravio ovakvu podjelu,¹² glagoli koji označavaju promjenu stanja i imaju vremensku ekstenziju, negramatični su s priložima trajanja. Ova tvrdnja izazvala je najviše prijepora jer ovi predikati mijenjaju iskaz:

(18) *Francesca raggiunge la cima per tre ore. // Francesca dolazi do vrha za tri sata.*¹³

Rečenica može biti prihvatljiva ako iskaz shvatimo kao iterativni, što bi značilo da je Francesca stalno iznova dolazila do vrha za vrijeme od tri sata. Tako glagol *morire* možemo analizirati na sljedeći način:

(19) **Francesca muore per un'ora. // Francesca umire jedan sat.*

Ova je rečenica negramatična iako umiranje traje jedan sat, a rečenica s glagolskom perifrazom i bez kvantifikatora gramatički je sasvim prihvatljiva:

(20) *Francesca sta morendo. // Francesca umire.*

6.2. Dinamičnost

Dinamičnost razlikuje glagole radnje od glagola stanja. Nedinamički glagoli u talijanskom jeziku nisu kompatibilni s progresivnom perifrazom i s imperativom:

(21) *a. *Francesca sta sapendo l'italiano. // Francesca upravo zna talijanski.*

*b. *Francesca sappi l'italiano. // Francesca, znaj talijanski.*

6.3. Teličnost

Treći semantički parametar leksičkoga glagolskog vida u talijanskom jeziku jest teličnost. To su u pravilu glagoli koji imaju direktni objekt koji je nužan kako bismo znali je li se radnja uistinu i dogodila:

¹² Trasformativni su glagoli po Bertinetu (1991) nedurativni telični glagoli. Vendler (1967) ih naziva engl. *accomplishment*, a Chierchia tal. *eventi prolungati* (1997: 365).

¹³ U hrvatskom jeziku takvi primjeri nisu gramatički točni.

(22) *Francesca prepara la cena. // Francesca prepara večeru.*

Telični glagoli u talijanskom jeziku mogu biti durativni i nedurativni, a radi se o rezultativnim (durativni) i transformativnim glagolima (nedurativni). Glagolski modifikatori i argumenti (glagolske dopune) mogu promijeniti vidske klase glagola (Chierchia 1997: 364–365):

(23) a. **Francesca mangia la caramella per un'ora. // Francesca jede bombon jedan sat.*

b. *Francesca mangia caramelle per un'ora. // Francesca jede bombone jedan sat.*

Kada glagol ima izrečeni određeni objekt, on je teličan, a s neodređenim je objektom ateličan. Drugi slučaj koji navodi Chierchia neakuzativni su i neprijelazni glagoli. To su u talijanskom jeziku glagoli koji se u složenim vremenima mogu konjugirati i s *essere* i s *avere*, s *essere* glagol je teličan, s *avere* ateličan:

(24) a. **Francesca ha corso in un'ora. // *Francesca je trčala za jedan sat.*

b. *Francesca è corsa da me in un minuto.¹⁴ // Francesca je dotrčala k meni za minutu.*

6.4. Comriejev semantički prikaz

Comrie (1976) razlikuje semantičke vidske opreke: perfektivno: imperfektivno, habitualno: trajno i progresivno: neprogresivno, neovisno o tome jesu li te razlike u nekom jeziku gramatikalizirane ili leksikalizirane. Prema toj teoriji, aspekt nije samo značajka glagola, pa se ponekad može iščitati tek iz konteksta cijele rečenice. Iako hrvatski jezik pripada skupini jezika koji glagolski vid iskazuju morfološki, aspektnost kao sintaktička kategorija vidljiva je tek na rečeničnoj razini. Odnos perfektivnosti, imperfektivnosti, habitualnosti i kontinuativnosti možemo prikazati shematski (Comrie 1976: 25):

¹⁴ Da bismo mogli prikazati neakuzativnost, glagole moramo upotrijebiti u prošlom vremenu koje nije predmet ovoga rada. S *essere* u ovom slučaju ne može stajati prijedlog produženog trajanja *per x tempo*.

Habitualnost se odnosi na redovito ponavljanje određenog procesa s obzirom na zadane uvjete koji su točno određeni.

6.4.1. Habitualnost u sadašnjosti

(25) *Marco prende di solito/sempr e il rapido delle 7 e 15. // Marco obično/uvijek hvata brzi vlak od 7,15.*

U suvremenom talijanskom jeziku habitualnost u sadašnjosti izražava se nedurativnim punktualnim glagolima koji označavaju radnju koja se ponavlja u pravilnim razmacima. Teško je razlučiti habitualnost od iterativnosti: iterativnost podrazumijeva ponavljanje unutar jedne događajne cjeline, a habitualnost se odnosi na više takvih cjelina. Iterativnost je inherentna osobina glagola i ne ovisi o glagolskom vidu (*kašljati, kihati*), dok je habitualnost povezana s glagolskim vidom (*posjećivati*) i ovisi o govornikovu stavu. Habitualnost je nekompatibilna s numeričkim oznakama:

(26) **Quell'estate Filippo ci veniva a trovare 3 volte. // *Tog ljeta Filippo nas je posjećivao 3 puta.*

Ova rečenica bila bi prihvatljiva ako bi se imperfektu pripisala narativna vrijednost, ali imperfekt je primarno deskriptivno, a ne narativno vrijeme. Sljedeća je rečenica habitualna jer broj ljeta nije brojčano određen:

(27) *Ogni estate, Filippo ci veniva a trovare. // Filippo nas je posjećivao svakog ljeta.*

Za habitualnost nisu važni broj ponavljanja i frekventnost, već činjenica da nema izuzetaka u cikličnosti obavljanja radnje. Je li glagolski vid zaista habitualan, može se provjeriti perifrazom „*esser solito + inf.*”. Ovaj kriterij ipak nije nužan jer se ne može primijeniti u svim slučajevima. Bertinetto navodi i termin *attitudinalità* (Bertinetto 1991: 45–46) koji možemo prevesti kao ‘sklonost vršenja radnje’ (naš prijevod), a koja se može smatrati podvrstom habitualnosti. O sklonosti vršenja radnje govorimo kada se radnja odvija kontinuirano, redovito i može se smatrati nepromjenjivim atributom subjekta kao u sljedećem primjeru:

(28) *Mio padre sopporta ogni cosa pazientemente.* // *Moj otac sve strpljivo podnosi.*

Riječ je o neotuđivom svojstvu subjekta, o permanentnom atributu (= moj je otac strpljiv čovjek).

(29) *La macchina di Marco va a metano.* // *Markov auto ide na metan.*

(30) *Questo signore ripara le biciclette.* // *Ovaj gospodin popravlja bicikle.*

(31) *Carlo fuma.* // *Karlo puši.*

U navedenim rečenicama riječ je o pojmovnoj, a ne o aspektualnoj razlici. Ipak, postoji i gramatička razlika jer sklonost vršenja radnje ne trpi pasiv, što nije slučaj s habitualnim glagolima kao u sljedećim primjerima:

(32) **Sigari sono fumati da Enrico (= attitudinale).* // **Cigare su pušene od strane Enrica. (sklonost)*

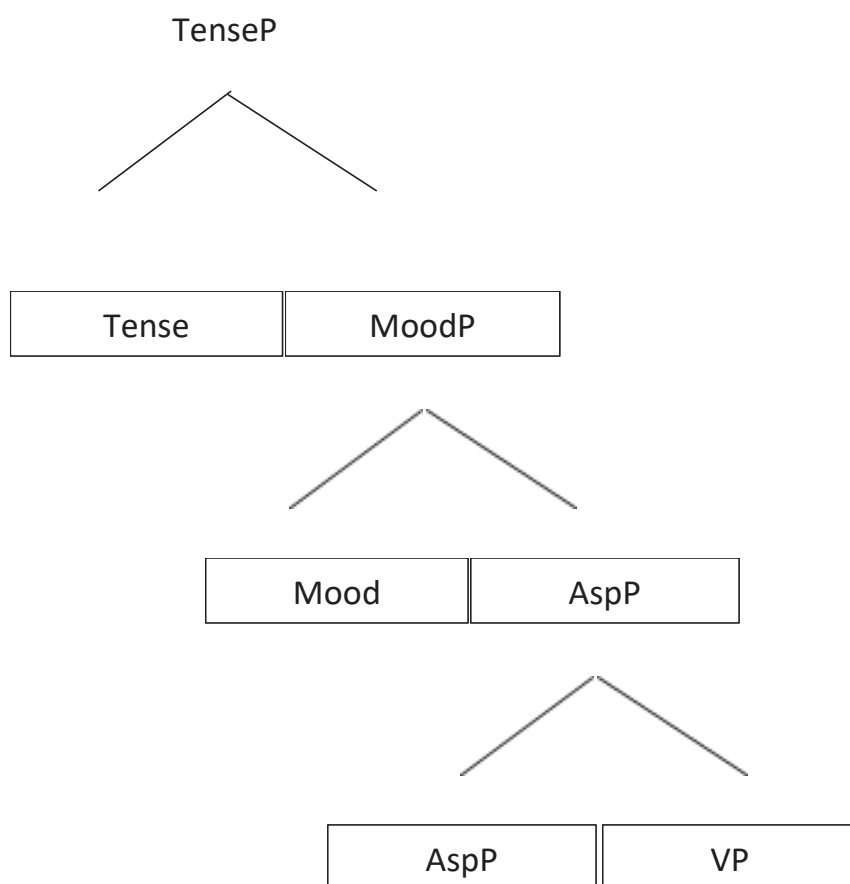
Treba obratiti pažnju i na činjenicu da su habitualnost i sklonost uvjetovane leksikom. Sklonost vršenja radnje često se javlja kod trajnih glagola stanja *stativi permanenti* (ili sličnih glagola koji se u danom kontekstu približavaju takvom značenju: npr. *fumare* // *pušiti*). To ne znači da svako trajno stanje jest sklonost vršenja radnje. Kontekst uvjetuje jedno ili drugo tumačenje:

(33) *Marino è solito bere = Marino beve (abitudine)* // *Marino običava piti = Marino pije (navika)*

(34) **Marino è solito cantare = Marino canta (attitudine) = è un cantante.* // **Marino običava pjevati = Marino pjeva (sklonost)* u smislu: Marino je pjevač.

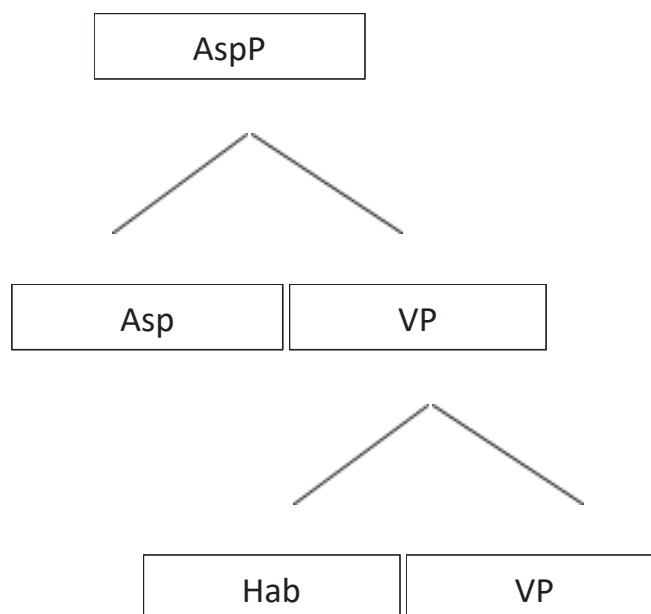
6.5. Sintaktički prikaz A. Kratzer

Angelika Kratzer (2005) smatra da je iterativnost svojstvo glagola V, a ne glagolske sintagme VP i po tome se razlikuje od habitualnosti, što možemo prikazati na sljedeći način:

Talijanski jezik morfološki ne obilježava vid i nema vidske afikse. To znači da morfološki ne obilježava perfektivno-imperfektivno. U jezicima poput talijanskog kažemo da je glagolski vid neutralan, on je dio dubinske strukture i kao takav jest jezična univerzalija.

Na isti način talijanski jezik morfološki ne obilježava niti habitualnost, za razliku od slavenskih jezika koji je označavaju sufiksom *-va* (*posjetiti* – *posjećivati*):

7. Zaključak

Uporaba prezenta za izražavanje prave sadašnjosti u uskoj je vezi s glagolskim vidom i vidskim klasama. Hrvatski deiktički prezent moguć je samo s nesvršenim glagolima, odnosno određen je gramatičkim vidom. I u talijanskom je jeziku uporaba deiktičkog prezenta restriktivna jer je uvjetovana leksičkim glagolskim vidom i u pravilu se izražava samo durativnim glagolima.

Razlike između dvaju razmatranih jezika prvenstveno se odnose na morfološku i leksičku komponentu od kojih je potonja mnogo izraženija u talijanskom nego u hrvatskom jeziku jer talijanski jezik ima tzv. neutralni glagolski vid koji je prisutan samo u dubinskoj strukturi jezika.

Bibliografija

- Aristotel (1986). *Fizika*. Predgovor, prijevod i tumač temeljnih pojmova Tomislav Ladan. Zagreb: Liber.
- Aurelije Augustin (2007). *Ispovijesti*. Preveo Stjepan Hosu, 10. izdanje. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Barić, E. i sur. (1979). *Priručna gramatika hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb. Školska knjiga.
- Bertinetto, P. M. (1991). Il verbo. U L. Renzi, G. Salvi, A. Cardinaletti (ur.) *Grande grammatica italiana di consultazione II. I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione* (str. 13–161). Bologna: Il Mulino.
- Bonomi, A.; Zucchi, A. (2001). *Tempo e linguaggio. Introduzione alla semantica del tempo e dell'aspetto verbale*. Milano: Bruno Mondadori.
- Bybee, J.; Perkins, R.; Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chierchia, G. (1997). *Semantica*. Bologna: Il Mulino.
- Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Katičić, R. (2002). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Nakladni zavod Globus. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Katičić, R. (1992). *Novi jezikoslovni ogledi, II.*, dopunjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Kratzer, A. (2005). On the plurality of verbs. U J. Dölling; T. Heyde-Zybatow (ur.), *Event Structures in Linguistic Form and Interpretation*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Novak Milić, J. (2010). Što je što u aspektologiji. *Lahor*, vol. 2, n. 10, 125–143.
- Partee, B. H. (1984). Nominal and Temporal Anaphora. *Linguistics and Philosophy*, vol. 7, n. 3, 243–286.
- Prior, A. N. (1967). *Past, Present and Future*. Oxford: Oxford University Press.
- Rothstein, S. (2004). *Structuring Events – A Study in the semantics of Lexical Aspect*. Malden, MA & Oxford: Blackwell.
- Rothstein, S. (ur.) (2008). *Theoretical and Crosslinguistic Approaches to the Semantics of Aspect*. Amsterdam: John Benjamins.
- Salvi, G.; Vanelli, L. (2004). *Nuova grammatica italiana*. Bologna: Il Mulino.

Silić, J.; Pranjković, I. (2007). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

Vendler, Z. (1967). *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Grammatical Markers for the Present in Italian with Reference to Croatian

This paper aims to classify verb tenses of the Italian language with reference to the Croatian language and within a wider semantic context. Particular attention is given to the grammatical markers for present such as deictic present tense. The analysis of the Italian verb system is conducted in order to determine the semantic-grammatical relation between the instantaneous and habitual aspect in the semantic component of the present tense within the formal semantic analysis. In numerous logical and semantic theories, the concept of time is represented by a line with no beginning and no end and with a possibility of right branching, i.e. forward in time (from the past towards the future) but not backward. In the case of a deictic tense, two out of three time parameters must be identical, i.e. one must include or be included in at least one of the remaining two parameters. Only deictic present has all three time parameters identical.

Key words: present, temporality, habituality, tense markers in Italian and Croatian